

go w 1169 roku¹⁵. Wrocławską katedra była tematem dalszych dociekań ks. Sabischa, mianowicie topografia Ostrowia Tumskiego w XVI wieku¹⁶ i w XVIII wieku¹⁷; dalej zainteresowali go kanonicy katedralni XVI wieku¹⁸ oraz dzwony katedralne około 1500 roku¹⁹. Również i najnowsze dzieje diecezji wrocławskiej znalazły się w kręgu prac ks. Sabischa, mianowicie wybór wikariusza kapitulnego w 1951 roku²⁰, sprawa duszpasterstwa ludności niemieckiej²¹ oraz kwestie normowania organizacji kościelnej na Śląsku po 1945 roku²².

Uwieńczenie dotychczasowych wszystkich prac ks. Sabischa stanowi niewątpliwie wydanie Acta Capituli Wratislaviensis, źródła pierwszorzędnej wagi. Osiągnięcie to jest wynikiem mrówczej pracy i pilności oraz wewnętrznej mobilizacji autora. Bogactwo komentarzy rzeczowych, wykaz miejscowości niemiecko-polskich i polsko-niemieckich słownik wyrazów zachodzących w protokołach kapitulnych, indeks osób, miejscowości i rzeczy składają się na użyteczność wydanego źródła.

Ks. Alfredowi Sabischowi nauka polska i niemiecka jest wdzięczna za poniesiony trud przy opracowaniu tego źródła kapitulnego, tak doniosłego dla badań kościelnych.

Bp Wincenty Urban

¹⁵ *Der romanische Dom des Breslauer Bischofs Walter (+1169) und seine Krypta*, „Arch. f. schles. Kirchengesch.” Bd 21: 1963 s. 43—72.

¹⁶ *Zur Topographie der Breslauer Dominsel im 16. Jahrhundert*, w: *Beiträge zur schlesischen Kirchengeschichte. Gedenkschrift für Kurt Engelbert*, hrsg. von B. Stasiewski, Köln-Wien 1969 s. 275—293.

¹⁷ *Die Brandkatastrophe auf der Breslauer Dominsel am 9. Juni 1759 und ihre Folgen für die bis 1945 geltende räumliche Gestaltung. Ein Beitrag zur Topographie der Breslauer Dominsel seit der Mitte des 18. Jahrhunderts*, „Arch. f. schles. Kirchengesch.” Bd 28: 1968 s. 191—209.

¹⁸ *Breslauer Domherren des 16. Jahrhunderts. Im Umkreis ihres Dienstes und ihrer Häuslichkeit*, w: *Reformata Reformanda. Festgabe für Hubert Jedin zum 17. Juni 1965*, Bd 2, Münster 1965 s. 144—176.

¹⁹ *Die Glocken der Breslauer Domkirche um 1500. Eine Untersuchung*, w: *Schlesische Studien*, hrsg. von A. Hayduk, München 1970 s. 41—49.

²⁰ *Die Wahl bzw. Bestellung des Kapitularvikars in Breslau am 26. Januar 1951 kirchenrechtlich und zeitgeschichtlich untersucht*, „Arch. f. schles. Kirchengesch.” Bd 23: 1965 s. 190—210.

²¹ *Die seelsorgliche Betreuung der katholischen deutschen Restbevölkerung in Breslau und der Provinz Niederschlesien seit dem Jahre 1945*, „Arch. f. schles. Kirchengesch.” Bd 27: 1969 s. 177—201.

²² *Dokumente zu den Reisen des Kattowitzer Bischofs Adamski im oberschlesischen Teil des Erzbistums Breslau im Mai und Juni 1945*, „Arch. f. schles. Kirchengesch.” Bd 30: 1972 s. 171—201.

CZY KS. JÓZEF WILPERT — ARCHEOLOG BYŁ MISTRZEM SŁUGI BOŻEGO ARCYBISKUPA JÓZEFA BILCZEWSKIEGO?

Ks. Jerzy Piłta zamieścił dłuższą recenzję o ciekawym w naszej rzeczywistości dziele: *Hagiografia polska. Słownik bio-bibliograficzny*. Dzieło zbiorowe pod redakcją o. Romualda Gustawa OFM (tom 1—2, Poznań 1971—1972 Księgarnia Św. Wojciecha), które ocenił jako najlepsze dzieło z dziedziny polskiej hagiografii i jedno z najpoważniejszych dzieł polskiej teologii w ogóle („Gość Niedzielny” R. 27: 1973 nr 1 s. 5—6). Recenzent wysunął jednak pewne zastrzeżenia i uwagi, których nie da się uzasadnić i dla dobra sprawy obiektywnej należy je sprostować. Chcę tutaj zwrócić uwagę na jedno tylko zastrzeżenie podane w wymienionej recenzji odnośnie życiorysu arcybiskupa Józefa Bilczewskiego. Recenzent pisze, że na jego drodze naukowej, wtajemniczenia w studium archeologii, obok Jana Chrzyciela de Rossi'ego, „drugim jego mistrzem, z którym się bardziej związał, był ks. Józef Wilpert”. Na poparcie swej uwagi powołał się na artykuł ks. profesora Jana Fijałka pt. *Dwaj uczeni biskupi polscy*, zamieszczony w „Nova Polonia Sacra” (1926 t. 2 s. 223—230). Artykuł ten jest „wspomnieniem pośmiertnym” poświęconym pamięci arcybiskupa Józefa Bilczewskiego, zmarłego w 1923 roku i biskupa Józefa Sebastiana Pelczara, zmarłego w 1924 roku.

Ks. Fijałek pisał w wymienionym artykule na temat arcybiskupa Bilczewskiego między innymi: „Bawiąc w Rzymie zetknął się z księciem archeologów chrześcijańskich Janem Chrzycielem de Rossi'm i najbliższym jego uczniem mons. Józefem Wilpertem ze Śląska (mówiącym jeszcze wówczas po polsku, obecnie dziekanem kolegium protonotariuszy apostoła), z którym się zaprzyjaźnił; pod tegoż to okiem stawał pierwsze kroki w studium Rzymu podziemnego, które wytyczyło i opromieniło kierunek jego prac teologicznych na profesurze uniwersyteckiej, będącej naówczas szczytem jego marzeń.”

W przytoczonym tekście jest mowa, że ks. Wilpert był wówczas uczniem de Rossi'ego, a ks. Bilczewski zaprawiał się w studium pod okiem właśnie de Rossi'ego. Jest tu mowa o jednym mistrzu, a nie o dwóch: „pod tegoż to okiem stawał pierwsze kroki”, rozumie się — de Rossi'ego, w przeciwnym razie powinien by być zwrot „pod ich to okiem...”

Ks. Fijałek podkreślił też w swym artykule wyraźnie o ks. Bilczewskim, odnośnie Jana Chrzyciela de Rossi'ego, że „słuszną chwałę tegoż księcia archeologów chrześcijańskich (zm. 20 IX 1894), którego poczytywał za swego mistrza, opiewał”. A uczynił to w artykule *Giovanni Battista de Rossi* („Przegląd Polski” R. 27: 1893 t. 107 s. 587—600). W artykule tym ks. Bilczewski uczcił pięknie swego mistrza (urodzonego 23 lutego 1822 roku), który niezamordowanie poświęcił 35 lat życia na zbadanie cmentarza św. Kaliksta, a owoce swych badań złożył w trzech tomach (in folio) dzieła *Roma Sottereanea* (1864, 1867, 1877). Wyniół

on archeologię chrześcijańską do rzędu prawdziwej umiejętności. Drugi artykuł na temat swego mistrza pt. *Dorobek naukowy Rossiego* ogłosił ks. Bilczewski w „Przeglądzie Powszechnym” (R. 12: 1895 s. 73—83).

Ks. profesor Mieczysław Tarnawski, autor wydanej we Lwowie w 1924 roku najwcześniejszej monografii o Bilczewskim i jego szczerzy przyjaciel, pisze o nim, że w Rzymie „z całym zapalem i sobie właściwą energią poświęcił się badaniom naukowym. „Nawiązał znajomość z wielkim archeologiem Janem Baptistą de Rossim, stał się jego uczniem. Stosunek profesora do ucznia przemienił się wkrótce w dozoną, najserdeczniejszą przyjaźń”. „Pod kierunkiem sławnego mistrza pracował ks. Bilczewski w katakumbach i muzeach, archiwach i bibliotekach stolicy chrześcijaństwa” (*Arcybiskup Józef Bilczewski. Krótki rys życia i prac*, str. X).

Karol Lewicki, autor ostatnio ogłoszonej pracy o Bilczewskim pt. *Habilitacja ks. Józefa Bilczewskiego w Uniwersytecie Jagiellońskim w r. 1890* („*Nasza Przeszłość*” t. 36: 1971 s. 261—270), podaje, że ks. Bilczewski przeprowadzał (pod kątem przyszłej swej habilitacji) badania archeologiczne w katakumbach i muzeach rzymskich pod kierunkiem znanego archeologa i twórcy archeologii chrześcijańskiej Jana de Rossi’ego, prezydenta Papieskiej Akademii Archeologicznej. Między nimi była „dozgonna przyjaźń”.

Nie ma natomiast uzasadnionej podstawy do twierdzenia, że ks. Wilpert był „drugim mistrzem” arcybiskupa Bilczewskiego. Prawdą jest, że ks. Bilczewski umieszczał sprawozdania z dzieł naukowych, zwłaszcza de Rossi’ego i Wilperta (ks. Tarnowski, s. XIII). Recenzje z prac ks. Wilperta drukował ks. Bilczewski w „Przeglądzie Powszechnym” w latach 1890, 1891, 1896, 1898 i w „Gazecie Kościelnej” 1869. W *Listach pasterskich* (Lwów 1922, t. 2, s. 297, 303) powołał się ks. Bilczewski na Wilperta z racji odkrycia przez niego w Kaplicy greckiej najpiękniejszego i najważniejszego z dotychczas znanych obrazów katakumbowych, który omówił w odczycie pt. „Obrazy eucharystyczne w katakumbach rzymskich”, wygłoszonym w Wiedniu w 1912 roku. „Dzienniczek Sługi Bożego Józefa Bilczewskiego arcybiskupa lwowskiego o.ł.” (Lwów 1900—1921, maszynopis, s. 268—269), podaje pod datą 8 kwietnia 1913 roku, że arcybiskup Bilczewski w czasie swego pobytu w Rzymie odwiedził ks. Wilperta, który pokazał mu tablice do nowej swej pomnikowej publikacji „O mozaikach i malowidłach starochrześcijańskich, jako dalszym ciągu sztuki katakumbowej”. Arcybiskup Bilczewski pisał dalej: „Dałem mu 500 lirów na jego prace. Zaproponował mi dedykację dzieła w języku francuskim (niemieckie wydanie dedykuje Koppowi) z tym, żebym dołożył na wydawnictwo 22 000 marek. Oświadczyłem, że to zaszczyt dla mnie wielki, ale nie mogę się decydować, aż po powrocie do kraju obliczę moją kasę; ale już dziś widzę, że to będzie niemożliwe”.

Na końcu można nadmienić, że i wiek obydwóch uczonych (Bilczewskiego i Wilperta) nie daje ostatniemu szans do „mistrzostwa”. Jak

wiemy, ks. Józef Bilczewski urodził się 26 kwietnia 1860 roku, święcenia kapłańskie otrzymał w 1884, doktorat z teologii uzyskał w 1886, habilitację przeprowadził w 1890 roku na podstawie pracy pt. „Archeologia chrześcijańska wobec historii Kościoła i dogmatu.” Ks. Józef Wilpert był od niego starszy o trzy lata. Urodził się on 22 sierpnia 1857 roku, święcenia kapłańskie otrzymał w 1883, poświęcił się najpierw od roku 1884 studiom kanonicznym, dopiero później zwrócił się do starochrześcijańskiej ikonografii i archeologii. Pracę o malowidłach katakumbowych ogłosił drukiem w 1903 roku, a o rzymskich mozaikach i malowidłach w 1916 (por. *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. 10, Freiburg 1965 s. 1170—71).

Na podstawie przytoczonych tutaj danych nie mamy pełnego uzasadnienia do wyciągnięcia wniosku, że ks. Wilpert był „drugim mistrzem” ks. arcybiskupa Bilczewskiego w studiach archeologicznych. Do wysuwania wniosku nie upoważnia nawet lokalny patriotyzm.

Mistrzem arcybiskupa Bilczewskiego pozostanie Jan Chrzyciel de Rossi.

Bp Wincenty Urban

Jan Sziling, *Polityka okupanta hitlerowskiego wobec Kościoła katolickiego 1939—1945*. Tzw. *Okręgi Rzeszy: Gdańsk — Prusy Zachodnie, Kraj Warty i regencja katowicka*, Poznań 1970 Instytut Zachodni, ss. 306.

Badania nad historią Kościoła katolickiego w okresie najnowszym, zapoczątkowane od niedawna, wchodzą w okres intensywnych prac, podejmowanych w różnych instytutach i środowiskach uniwersyteckich. Zwykło się przyjmować, że okres najnowszy dziejów Kościoła w Polsce sięga 1918 roku. Lata międzywojenne ogólnie opracowane zostały w podręczniku akademickim przez ks. bpa W. Urbana¹. Okres międzywojenny dziejów Kościoła doczekał się swej monografii, opracowanej przez Wł. Mysłkę². Lata okupacji i dzieje Kościoła w Polsce, związane tak ściśle z narodem, zaczynają wchodzić na warsztat wytrawnych historyków. Najuboższe w opracowania są dzieje Kościoła po 1945 roku, nie zostały bowiem podjęte planowe badania, a tylko wszelkiego rodzaju rocznice stały się okazją bilansów, jak to miało choćby miejsce z okazji 25 rocznicy organizacji Kościoła na Ziemiach Odzyskanych. Dlatego od środowisk uniwersyteckich nauka domaga się podjęcia planowych badań nad historią Kościoła katolickiego w Polsce po 1945 roku.

Okres dziejów Kościoła w czasie okupacji hitlerowskiej posiada stosunkowo najwięcej prac i skupiony jest w kilku środowiskach ba-

¹ Ep W. Urban, *Ostatni etap dziejów Kościoła w Polsce przed nową tysiącleciem (1815—1965)*, Rzym 1966.

² W. Mysłka, *Kościół katolicki w Polsce w latach 1918—1939. Zarys historyczny*, Warszawa 1966.